

Divanü Lügati't Türk, Eski Anadolu Türkçesi ve Bazı Çağdaş Türk Lehçelerindeki Atasözlerinde Eşeğin Olumsuz Niteliklerinin Kullanımı

Use of Negative Qualities of the Donkey in Proverbs in Divanü Lügati't-Türk, Old Anatolian Turkish and Some Modern Turkic Dialects

Gülsüm KIRBAŞ (Sorumlu yazar / Corresponding author)

Dr. Öğr. Üyesi, Selçuk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü,
gulsumkibas@selcuk.edu.tr, ORCID: 0000-0002-1683-5948

Özet

Türk lehçelerine bakıldığında hayvan adlarının oldukça geniş yer tuttuğu görülmektedir. Hayvan adları atasözleri, deyim, şiir, hikâye gibi birçok edebî türün içinde yer almıştır. Eşek ise bunların arasında istisna bir yere sahiptir. Bu hayvan söz varlığımızda çoğunlukla olumsuz niteliğiyle görülmektedir. Bu makalede, eşekle ilgili olumsuz nitelikleri barındıran atasözlerine yer verilecektir. Atasözleri, eşeğin nitelendirildiği olumsuz özelliklere göre ayrı başlıklar hâlinde gösterilecektir. Bu sayede eşeğin her dönem değersiz bir varlık olup olmadığı görülecek, Türkçenin ilk dönemlerinde kullanılan bir atasözünün çağdaş Türk lehçelerinde kullanılıp kullanılmadığı tespit edilerek lehçelerin kendi içlerinde ne ölçüde benzerlik taşıdığı belirlenecektir. Çalışmamızda tarihî lehçe olarak Eski Türkçe (Divanü Lügati't-Türk) ve Eski Anadolu Türkçesi dönemine ait atasözlerinden; çağdaş Türk lehçeleri olarak ise Kuzeybatı, Güneybatı ve Güneydoğu grubu lehçelerinden örnekler yer alacaktır.

Anahtar Kelimeler: Atasözlerinde eşek, olumsuz nitelik, Türkçe atasözleri, tarihî ve çağdaş Türk lehçeleri

Abstract

Considering Turkic dialects, it is seen that animal names have taken a large place in many literary genres such as proverbs, idioms, poems, stories, etc. However, donkey has an exceptional place among these. This animal is mostly seen in our vocabulary with its negative quality. In this article, proverbs with negative qualities about donkey will be included. Proverbs will be placed under separate headings according to the negative characteristics that describe the donkey. In this way, it will be seen whether the donkey was a worthless creature in every period. In doing so, it will be determined whether a proverb used in the early periods of Turkish is used in contemporary Turkish dialects and to what extent the dialects are similar among themselves. In our study, proverbs belonging to the period of Old Turkic (Divanü Lügati't-Türk) and Old Anatolian Turkish as historical dialects, and proverbs from the Northwest, Southwest and Southeastern group dialects, as for modern Turkic dialects, will be included.

Keywords: Donkey in proverbs, negative quality, Turkic proverbs, historical and modern Turkic dialects

Atıf / Citation: Kırbaş, G. (2024). Divanü Lügati't Türk, eski Anadolu Türkçesi ve bazı çağdaş Türk lehçelerindeki atasözlerinde eşeğin olumsuz niteliklerinin kullanımı. Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi, 24(1), 153-171. <https://doi.org/10.32449/egetid.1375172>

Hayvanlar; *Köpek ekmek veren kapıyı tanır* (TS; Aksoy, 1988, s. 372), *At yiğidin yoldaşındır* (TS; Aksoy, 1988, s. 164) atasözlerinde görüldüğü gibi sadakatleri, iyiliğe kötülükle karşılık vermemeleri gibi olumlu niteliklerle Türkçenin en eski dönemlerinden beri söz varlığında yaşamıştır. Bazı soyut kavramları somutlaştırmak için hayvan adlarından yararlanılmış, böylece hayvanların belli özellikleri göz önüne serilmiştir. Örneğin TDK Türkçe Sözlük'te *inatçılığı* anlatmak için “eşek inadı”, *açlığı* anlatmak için “kurt gibi”, *kurnazlığı* anlatmak için “tilki gibi”, *hamarathlığı*, *eli çabukluğu* ifade etmek için “kuş gibi”, *kabalığı* anlatmak için “ayı gibi”, *kabadayılık* için “horoz gibi”, *dikkate alınmamayı* anlatmak için “eşekbaşı”, *budalalığı* anlatmak için “koyun gibi” *hem sevgi hem de kızgınlığı* ifade etmek için “eşek sıpası” tabirleri kullanılmıştır. *Aslan* gibi bazı hayvanlara gücünden dolayı hem korku hem de saygı duyulmuş ve bu durum atasözlerine de *Aslan kükrerse atın ayağı kösteklenir (veya tökezlenir)* (TS), *Aslanın yanında kedi kuyruğu kıpırdamaz* (Yurtbaşı, 2003, s.79) şeklinde yansımış, *kuş* gibi bazı hayvanlar ise cılızlığından dolayı küçümsenmiş ve *Kuş vardır eti yenir, kuş var et yedirilir; Kuş kadar canı olmak* şeklinde ifade edilmiştir. Bazı hayvanlar güzelliğiyle insanların beğenisini toplarken bazı hayvanlar ise çirkinliği dolayısıyla insanların gözüne hoş gelmeyen varlıklar olagelmiştir. Sesi güzel insanlara *bülbül gibi*, sesi kötü olanlara *karga gibi* sesi olduğu benzetmesi yapılmıştır. Verilen örneklerde görüldüğü gibi bazı hayvanlar olumlu özellikleriyle bazıları ise olumsuz özellikleriyle dilimizde yer edinmiştir.

Hayvan adları atasözü, deyim, şiir, öykü gibi birçok edebî türün içinde yer almıştır. Öyle ki bu hayvan adlarının birçoğunun soy adı olarak kullanıldığı da bilinmektedir. Kimi hayvan adları çok fazla soy adı şeklinde kullanılmasına rağmen bazı hayvan adları bu alan için pek rağbet görmemiştir. Bunun nedeni; insanların gücü, asaleti, kutsallığı temsil eden hayvanları daha çok önemsemeleri, kendilerini anlatacak soy adının da bu iyi vasıfları taşımasını istemelerinden kaynaklanmaktadır.

Karasoy ve Aşçı tarafından hazırlanan *Şecere Ansiklopedik Türkmen Etnik Adları Sözlüğü*¹ adlı çalışmada 542 soy adına yer verilmiştir, bu çalışmada 55 soy adının hayvan adlarıyla bağlantılı etimolojileri bulunmaktadır. Soy adlarının *at* (5), *ayı* (1), *balık* (1), *civciv* (1), *deve* (4), *eşek* (2), *geyik* (2), *karsak* (2), *kaz* (1), *keçi/ teke* (3), *kedi* (1), *koyun* (7), *köpek* (9), *kurt* (5), *kuş* (6), *maymun* (2), *öküz* (1), *yılan* (1) gibi hayvanlarla bağlantısı kurulmuştur. At, kurt, köpek, deve ile bağlantılı soy adlarının bu hayvanların kutsal sayılmasından ve güçlü olmasından dolayı diğerlerine oranla daha fazla kullanıldığı; *eşekle* bağlantısı olan soy

¹ Soltanşa Ataniyazov'un “Şecere, Türkmenin Nesil Daragıtı” adlı eserini düzenleyen, eklemeler yapan ve Türkiye Türkçesine aktaran Karasoy ve Aşçı, çalışmalarının Ön Söz'ünde etimolojilerin çoğunun halk etimolojisi olmasından dolayı doğruluğunun tartışmalı olduğunu ifade etmişlerdir.

adlarının (*Kulancı ve Kulançı*) da bu hayvanı avlayanlara verilmiŐ olduğu düŐünülmektedir (ŞATEAS, 2006, s. 213-215).

Türk mitolojisinde eŐeŐin önemli bir motif olmadığı, Anadolu'da insana faydalı ve yakın olan eŐeŐin Türklerce hoş karŐılanmadıĐı, atların her zaman kutsal sayılmasına rağmen eŐeŐin sadece "ifti hayvanı" olarak benimsendiği, Manas Destanı'nda Manas Han'ın iftilere "YeŐil eŐekli yurt" diyerek alay ettiği bilinmektedir (Ögel, 1995, s. 541).

OSTN'deki Kazakça ve Kırgızca kelimeler üzerine doktora tezi yapan AŐı'nın çalışmasında "Attan kısa, kulağı büyük, bakımı atnki kadar zor olmayan hayvan." Şeklinde birinci anlamı yer alan eŐeŐin anlam deĐiŐmesi ile "Ahmak, aptal." ve "Asilik, uğursuzluk, engel." gibi olumsuz anlamlarının da olduğu görülmektedir (AŐı, 2003a, s. 532).

"EŞek" *AdamĐa Şabatın arıstannan / Jk tasıtın esek jaŐsı* (KTHA, 2020, s. 271) "İnsana saldıran aslandan, yük taŐıyan eşek iyi"; *Deve büyüktür ama beşini bir eşek yeder* (Yurtbaşı, 2003, s. 40) rneklerinde olduğu gibi olumlu nitelikleriyle atasözlerinde yer alsada genellikle olumsuz durumları ifade etmek için kullanılır. EŞek; gszlik, akılsızlık, inatçılık, tembellik, işe yaramazlık gibi birçok olumsuz niteliği ifade etmek için tercih edilir. Türkçe Sözlük'te *eşek* kelimesinin geçtiği birçok kelime grubunun *teklifsiz konuŐmada* veya *argoda* kullanıldığı belirtilir. Örneğin *aslan gibi* kelime grubu övgü olarak sayılırken *eşek gibi* tabiri hakaret kabul edilmektedir. Aslan, "g, cesaret" simgesi olup insanları da tanımlayabilmektedir. EŞek kelimesinden ise "kaba, yeteneksiz, inatçı" kiŐileri anlatmak için yararlanılmaktadır.

Yurtbaşı'nın çalışmasında da eşek birçok olumsuz niteliğiyle yer almaktadır. Yurtbaşı, 2000 civarında atasözünü ele aldığı *Sınıflandırılmış Türk Atasözleri* adlı çalışmasında bu atasözlerini 172 baŐlık altında sınıflandırmıŐtır. EŞek ile ilgili "Acı ekme (s. 6), Ayartma (s. 23), Beceri (s. 31), Büyüklük (s. 40²), alıŐkanlık (s. 43), Değer (s. 49²), DeĐiŐim (s. 50²), Deneme (s. 51), Deneyim (s. 52), DüŐünce (s. 58), Farklılık (s. 66²), Görgü (s. 75), Görünüş (s. 76), Gszlik (s. 80³), Güven (s. 81), Huy (s. 89), İki (s. 90), Kendini Beğenme (s. 103), Layık Olma (s. 111), Misafir (s. 115),  (s. 121), öğüt (s. 126), Sıkıntı (s. 139), Sorumluluk (s. 141), Ufak Őeyler (s. 157), Utanç (s. 159), üzüntü (s. 163)" baŐlıkları altında 32 atasözü yer almaktadır.

EŞek, Yurtbaşı'nın çalışmasında *EŞek hoşaftan ne anlar*² (2003, s. 111) atasözü ile grgszlik ve bilgisizlik, *Ben eşek olduktan sonra semer vuracak çok bulunur* (2003, s. 23) atasözü ile akılsızlık ve ahmaklık; *Acemi katır kapı önünde yk bırakır* (2003, s. 31) atasözüyle beceriksizlik; *Aklını eşek aklına verirsen eker arpa tarlasına* (2003, s. 58) atasözüyle düŐüncesizlik; *EŐeŐin*

² Atasözünün aslı *EŞek hoş laftan ne anlar* Őeklinindedir. Kaynaklarda atasözünün bu kullanımı yer almadığı için *EŞek hoşaftan ne anlar* olarak makaleye alınmıŐtır.

anırtısı kendine hoş gelir (2003, s. 103) atasözüyle kendini beğenmişlik; *Eşeğe altın semer vurulsa eşek yine eşektir* (2003, s. 50), *Eşek kocamakla tavlabaşı olmaz* (2003, s. 50) atasözleri ile değersizlik; *Alçacık eşeğe herkes biner* (2003, s. 80), *Alçak eşek binmeye kolay, öksüz çocuk dövmeye kolay* (2003, s. 80), *Atlar tepişir, arada eşekler ezilir* (2003, s. 80) atasözleriyle de güçsüzlük gibi olumsuz nitelikleriyle yer almıştır.

Bu çalışmada, tarihî Türk lehçeleri [Eski Türkçe dönemi için DLT, Eski Anadolu Türkçesi dönemi için Dede Korkut, Velet İzbudak'ın *Atalar Sözi*, *Oğuzname*] ve çağdaş Türk lehçeleri [Kuzeybatı Grubu (Başkurt, Karay, Karaçay-Balkar, Karakalpak, Kazak, Kırgız, Kumuk, Nogay, Tatar), Güneybatı Grubu (Azerbaycan Türkçesi, Türkmen Türkçesi, Türkiye Türkçesi) ve Güneydoğu Grubu (Yeni Uygur Türkçesi, Özbek Türkçesi)] söz varlığında eşeğin olumsuz nitelikleriyle bahsedildiği atasözlerine yer verilecek, bu atasözleri eşeğin bahsi geçen niteliğine göre (alfabetik sırayla) alt başlıklara ayrılarak ele alınacaktır. Bu şekilde Türk topluluklarında eşeğe bakış açıları ve lehçelerin birbirlerinden ne gibi farklılıklar gösterdiği konusunda çıkarımlarda bulunulacaktır.

Atasözlerinde Eşek

Türkiye Türkçesindeki *eşek* kelimesi Kırgız, Türkmen, Karaçay-Malkar ve Kumuk Türkçesinde de *eşek* (TS; KırTS, 1998, s. 342; TrkmTS, 1995, s. 206; KrçyTS, 2000, s. 195; KumTS, 2011, s. 124) şeklinde; Tatar Türkçesinde *işek* (TatTS, 2014, s. 121); Azerbaycan Türkçesinde *eşşak* (AzTAS, 2013, s. 354); Kazak Türkçesinde *esäk* (KazTS, 2009, s. 269; TKazS, s. 40); Teleüt, Hakas ve Altay Türkçesinde *eştek* (TelS, 2000, s. 38; HaksTS, 2007, s. 121; AltTS, 1999, s. 85; Alt-TTAS, 2023, s. 140); Özbek Türkçesinde *eşäk* (ÖzbTS, 1998, s.119; ÖzbTL, 1993, s. 49); Karay Türkçesinde *eşek, esek, eşşak, eseg, eşak* (KK-TS, 2019, s. 181; KTİ, 2019, s.232; KTSV, 2021b, s. 87; KTA, 2021, s. 65); Yeni Uygur Türkçesinde *éşek* (UygTS, 2013, s. 127) şeklinde görülmektedir. Eski Türkçe ve Eski Anadolu Türkçesi dönemi atasözlerinde ise *eşek, işek* ve *eşyek* (DLT, 2014, s. 646, 647; EATS, 2011, s. 272; Vİ-AS, 1936, s. 42) şeklinde kullanımları yer almaktadır.

Eşek, atasözlerine belli nitelikleriyle yansımıştır. Bu nitelikler, alfabetik sıraya göre başlıklar hâlinde sıralanacak, sonra tarihî ve çağdaş Türk lehçelerinden atasözlerine yer verilecektir.

1. Akılsızlık / Ahmıklık

Hayvanlar *çalışkanlık, inatçılık, ahmıklık* gibi niteliklerle Türkçenin söz varlığına yansımıştır. Bu hayvanlardan kimi ya sadece olumlu bir özelliği ya da olumsuz bir özelliği ile bilinirken eşek neredeyse hep olumsuz özelliğe karşılık gelir. *Tilki* “kurnazlık”, *kedi* “nankörlük”, *köpek* “sadakat”i ile bilinir. Bazı hayvanların sadece olumsuz nitelikleri varken zamanla olumlu bir nitelik de

kazanmıştır. *Eşek* ise olumsuz niteliklerini uzun yıllardır korumaktadır. Bütün hayvanlar akıldan yoksun olmasına rağmen *eşek* akılsızlık ve ahmaklıkla daha çok özdeşleştirilmiştir. Akılsızlığı nedeniyle de eşeğin sık sık nahoş durumlara yol açması atasözlerine yansımıştır.

Türkiye Türkçesindeki *Eşek bile bir düştüğü yere bir daha düşmez* (TS) “Aptal kişi bile başına gelen felaketten ders alır, o felakete yol açan şeylerden kendisini korur.” atasözü bu duruma örnektir. Akılsız da olsa eşeğin bile aynı hatayı yapmayacağı vurgulanmıştır.

Yeni Uygur Türkçesinde *Éşek bilmes töşek kedrini, müşük bilmes söñek kedrini* (UAD, 1992, s. 181) “Eşek yatağın değerini bilmez, kedi kemiğin değerini.” ve Karay Türkçesindeki *Doğru eşekke eytılır (eytılır)* (KKAS, 1995, s. 47; KKA, 2006, s. 104) “Doğru, eşeğe söylenir.” atasözleri de eşeğin akılsızlığına dikkat çekmektedir.

2. Cahillik / Bilgisizlik

Okuryazar olmamak, cahil ve bilgisiz olmak da eşeğin vasıflarından biri olarak kullanılmıştır. *Kalemlî kişi dcahanda hem gul dır çiçek / Kalemsiz kişi dcahanda hem oguz da hem eşek* (KKAS, 1995, s. 45) “Okuryazar kişi cihanda hem güldür hem çiçek / Okuma yazması olmayan kişi cihanda hem öküz hem eşek.” şeklindeki Karay atasözünde okumayan kimse eşeğe benzetilmiştir. Ancak bazen eğitim gören insanlar bile eğitim almamış gibi davranabildikleri için yine eşeğe gönderme yapılmıştır: *Mektepten çıkan eşek Marsıvan’dan³ çıkmaz* (TS) “Bir eşek eğitim alsa bile eşekliği bakidir.

Eşeğin bilgisizliği, hiçbir şeyden anlamadığı “hoşaf”, “hurma” ve “safran (< Ar. zaferân)” vasıtasıyla da anlatılmıştır: *Eşek hoşaftan ne anlar* (TS) “Bilgisiz, görgüsüz kimse ince, güzel şeylerin zevkine varamaz, değerini ölçemez”, *Eşşək nə bilir xurmanın dadını?* (AzTAS, 2013, s. 356) “Eşek ne bilir hurmanın tadını?”, *Eşşək nə bilir, zəfəran nədi?* (AzTAS, 2013, s. 356) “Eşek safranın değerini ne bilir!”.

3. Canının Tatlılığı

Bir ahırda at da bulunur, eşek de (Yurtbaşı, 2003, s. 66) “Bir toplumda değerli, insanlığa yararlı kimseler de çıkar; değersiz, cahil ve kötü huylu kimseler de.” atasözünde atın değeri ve eşeğin değersizliği görülmektedir. Eşeğin ata göre daha az değerinin olmasının bir nedeni de yavaşlığıdır. Ancak *Canı yanan eşek attan yürük olur* (Yurtbaşı, 2003, s. 6) atasözünden de anlaşıldığı gibi eşek bazı durumlarda (açlık veya canını yakan bir durum) attan bile hızlı koşabilir. Bu durum da eşeğin canının tatlılığına bağlanmış ve atasözlerine yansımıştır.

³ Marsıvan eşeği: “1. İyi huylu ve güçlü bir cins eşek; marsıvan ayısı. 2.(mec.) Geri zekâlı, çok kaba ve aptal kimse” (<https://sozluk.tdk.gov.tr>).

Acıyan eşek atdan geçer (Vİ-AS⁴, 1936, s. 42), *Atsayhan esek attan asıkkankraktı* (KAD⁵, 1935, s. 19), *Atsayhan eşek attan dzuwuruk bolur* (KAD, 1935, s. 19), *Acegen eşek attan cuvuruk bolur* (KKA, 2006, s. 94; KKAS, 1995, s. 37) “Acıkmış eşek attan hızlı olur.”; *Eşşəyin canı yananda atdan bərk qaçar* (AzTAS, 2013, s. 359), *Canı yanan eşek attan yüğrük olur* (TS) “Canı yanan eşek attan hızlı olur.” atasözleri eşeğin zora düştüğünde hızını arttırabileceğini kanıtlar niteliktedir.

Eşeğin canının tatlılığı *Eşşək bir yerdə palçığa batsa, ölsə də o yerə girməz* (AzTAS, 2013, s. 356) “Eşek bir yerde balçığa batsa ölse de o yere bir daha girmez.” atasözüyle daha açık hâle gelmiştir.

4. Değersizlik / Önemsizlik

Hayvanlar etinden, sütünden faydalanılması, binek ve yük hayvanı olarak kullanılarak ulaşımı ve yük taşımaya kolaylaştırması gibi birçok sebepten dolayı insanlara yararlı olmuştur. Bazı hayvanlar insanlara katkısı olmasa bile sırf dış görünüşlerinden dolayı sevilir. Çoğu hayvan insanlar tarafından değer görülürken eşek çoğunlukla insanların sevmediği bir hayvan olagelmiştir. Türkçenin ağızlarında, tarihî ve çağdaş lehçelerinde eşeğe ne yapılırsa yapılsın *eşeğin yine eşek olduğu* vurgulanmıştır.

Türkiye Türkçesinde bu durumun en güzel örneği *Eşeğe altın semer vursalar (diğer bazı lehçelerde: atlattan çulu da olsa) eşek yine eşektir* (TS) şeklinde yer alan atasözüdür. Kazak Türkçesinde *Esekke torqa (atlas) japsañ da esek bolıp qaladı* (KTHA, 2020, s. 145), Türkmen Türkçesinde *Eşeğe altın gañña atsañ yine eşekliğine galar* (KTAS, 2017, s. 123), Karakalpak Türkçesinde *Esek kanşa ursañ da at bolmaz* (Kklp, TDOAS, 2004, s. 251), Balkar Türkçesinde *Eşee altın semer konsa eşek gene eşektir* (Balk, TDOAS, 2004, s. 251), Azerbaycan Türkçesinde *Eşəkə atlas çul ursan, yenə eşəkdir* (AzTAS, 2013, s. 352), *Eşşək belə o eşşəkdi, amma çulun dağışib* (AzTAS, 2013, s. 356) “Eşek aynı eşek sadece çulunu değiştirmiş.” atasözleri Türkiye Türkçesindeki örneği yansıtmaktadır. Bu atasözü tüm lehçelerde Türkçe Sözlük’te (TS) verilen “İnsanlık değerinden yoksun kişinin, kılık kıyafetle, makam ve mevkiyle değer kazanmayacağı” anlamında kullanılır.

⁴ Velet İzbudak, XV. yüzyıldan kalmış bir atasözü mecmuası üzerine çalışarak hazırladığı eserinin Ön Söz’ünde “Adı bilinmeyen bir kişi tarafından, 470 yıl önce, Atalar Sözü adı ile hazırlanmış olan eserin İstanbul Fatih Kitapsarayındaki Teshil adlı bir tıp kitabının arkasına eklenmiş olduğunu, TDK tarafından eserin fotoğrafisinin alındığını ve kendisinin eseri bugünkü dile çevirdiğini” belirtir. “3443 numaralı kitabın bizde yazılan en eski atalar sözü kitabı olduğunu düşündüğünü” ve “Telif ve istinsah tarihinin hicri 885 (miladi 1476) olduğunu, Dede Korkut kitabından daha eski ve Osmanlı sınırları dışında yazılmış bir eser olduğunu” ilave eder (İzbudak, 1936, s. 3-5).

⁵ 1931-1938 seneleri arasında on iki (12) sayı hâlinde çıkan *Karay Awazı* dergisinin 8. sayısındaki (Basım yılı: 1935) atasözlerinden yararlanılmıştır.

Türkmen Türkçesindeki *Eşek şa gaznasını daşasa da yine şol öñki eşekliği* (KTAS, 2017, s. 125) “Eşek sultanın hazinesini taşısa da eşek yine eşektir.” atasözü bulunduğu konunun kişinin kalitesini arttırmadığını gösteren bir örnektir.

Eski Anadolu Türkçesinde *Kişidür yoğısa pulı, işekdür işek atlas ise çulu* (Vİ-AS, 1936, s. 64) şeklinde insanla eşek karşılaştırılmıştır ve bu atasözü Türkiye Türkçesinde de *Adam adamdır olmasa da pulu, eşek eşektir atlastan olsa çulu* (TS) “İnsanın değeri zenginlikle ölçülmez, asıl olan insanlığıdır.” anlamıyla kullanılmaya devam etmektedir.

Eşeğin değersizliği sadece insanlarla değil hayvanlarla da karşılaştırılarak bir kez daha ortaya koyulmuştur. Karay Türkçesinde *Arslan bilen arslan bol, kozulen kozu bol, eşek bilen eşek bolma* (KKA, 2006, s. 96), *Arslanba arslan bol, kozuba kozu; esekbe esek bolmahın* (KAD, 1935, s. 7) “Aslanla aslan ol, kuzuyla kuzu; eşekle eşek olma.” atasözlerinde eşek, aslan ve kuzu ile karşılaştırılmış ve onlardan aşağı olarak görülmüştür. *Eşek Mekgä gider, hacı bolmaz* (KTAS, 2017, s. 124), *Eşşək Məkkəyə getməklə hacı olmaz* (AZTAS, 2013, s. 356) “Eşek Mekke’ye gidince hacı olmaz.”, *Eşek Mekkige barsimu eşek* (UAD, 1992, s. 182) “Eşek Mekke’ye gitse de yine eşektir.” atasözlerinde de eşeğin ne yaparsa yapsın eşek olarak kalacağı anlatılmaktadır.

Eşeğin katır ve deve ile karşılaştırıldığı atasözleri de vardır. Eski Anadolu Türkçesinde *Kara eşeğe yular ursan katır olmaz / Sab sikkın ile kalemtraş satır olmaz* (Oğuzname’den aktaran Üstüner, 1989, s. 89) “Kara eşeğe yular vurunca katır olmaz / Keskin bıçak ile kalemtraş satır olmaz (Kalemtraşa keskin bıçak da taksan satır vazifesi görmez.)”, Karay Türkçesinde *Bir eşek, bir katır; ne gemini bilir ne yasanı / Onlardan iyi kır katır ekiside eşek oğlu katır* (KKAS, 1995, s. 37; KKA, 2006, s. 101) “Bir eşek, bir katır; ne dizgin bilir ne süs / Eşek de oğlu katır da inatçı olsa da kır katırı daha iyidir.”; Kazak Türkçesinde *Esekke jük artqanmen, tüye bolmas / Siyırdı jiyi sawğanmen, biye bolmas* (KTHA, 2020, s. 144) “Eşeğe yük yükleyince, deve olmaz / İneği sık sağınca, kısrak olmaz.”; Eski Anadolu Türkçesinde *Kara eşek başına uyan ursan katır olmaz* (DK, 1938, Ön Söz; DKA, 1957, s. 267) şeklinde dış görünüşünde değişiklik yaparak eşeğin eşeklikten çıkmayacağı aktarılmıştır.

İnsanlarla ve birçok hayvanla karşılaştırılmasına rağmen, eşeğin en çok karşılaştırıldığı hayvan attır. Her iki hayvan da yük taşımak için sıkça kullanılsa da at Türk milletinin hayatında - savaşlarda en büyük yardımcıları olmasından kaynaklanıyor olsa gerek - çok önemli olmuştur. Eşek ise ancak atın yokluğunda insanların gözünde az da olsa değer kazanmıştır.

Atların Türk masallarında hep kutsal bir hayvan olarak görülmesine rağmen eşeğin iyi bir motif görülmediği, Manas Destanı’nda Manas Han’ın çiftçileri “Atları yerine eşeklerini överler.” veya “Sen eşek ve öküzden başka ne bilirsin.” diyerek küçük gördüğü bilinmektedir (Ögel, 1995, s. 541).

Karay Türkçesinde *Atın yanına eşşak (esek) baylasan, atda eşşak (esek) bolur* (KAD, 1935, s. 20), *Atın yanında eşek bağlasan, at-da eşek bolur* (KKAS, 1995, s. 37; KKA, 2006, s. 97) “Atın yanına eşek bağlarsan at da eşek olur.” atasözleri ile değersiz olan bir şeyin yanında olan şeylerin de değerini kaybedeceği “eşek” ve “at” üzerinden anlatılmıştır.

Kazak Türkçesi ve Türkmen Türkçesinde at varken eşeğin değerinin olmayacağı *Atñ barda, esek minbe* (KTHA, 2020, s. 93) ve *Atñ barka, eşek münme* (KTAS, 2017, s. 44), *Atñ barında eşege barma* (KTAS, 2017, s. 44) “Atın varken eşeğe binme.” şeklinde ifade edilmiştir.

Eşeğin ne yaparsa yapsın eşeklikten çıkmayacağı yani değerinin artmayacağı da at ile karşılaştırma yapılarak gösterilmiştir. Türkiye Türkçesinde *Eşek at olmaz, ciğer et olmaz* (TS), Türkmen Türkçesinde *Eşek at bolmaz, ciger (bagır) et* (KTAS, 2017, s. 124) “Soysuz kişi soylu olmaz, bayağı şey üstün nitelik kazanmaz.” şeklindeki atasözü Azerbaycan Türkçesinde *Eşşək at yerini verməz, ciyər at yerini* (AzTAS, 2013, s. 355), “Eşek at olmaz, ciğer et.”, Uygur Türkçesinde *Eşek yügrigi at bolmas* (UAD, 1992, s. 182) “Eşeğin yügrüğü⁶ at olmaz.”, *At eşektin tuğarmu, eşek attin ozarmu?* (UAD, 1992, s. 98) “At eşekten doğar mı, eşek atı geçer mi?”, Azerbaycan Türkçesinde *Eşşək at oldu, ancaq eşşək kimi qaldı* (AzTAS, 2013, s. 355) “Eşek at oldu ama eşek gibi kaldı.” şeklinde aynı anlamda kullanılmıştır.

Eşeğin dış görünüşünde değişiklik yaparak at mertebesine ulaşamayacağı, yani bir şeyin niteliğinin ne yapılırsa değişmeyeceği Türkiye Türkçesinde *Eşek kulağı kesilmekle küheylan olmaz* (TS), Azerbaycan Türkçesinde *Eşşəyin qulağını kəsməklə köhlən olmaz* (AzTAS, 2013, s. 360) şeklinde ifade edilmiştir.

Kazak Türkçesinde *Qarğa maqtanıp suñqar bolmaydı / Esek maqtanıp tulpar bolmaydı* (KTHA, 2020, s. 144) “Karga övününce şahin olmaz / Eşek övününce tulpar⁷ olmaz.” atasözüyle de ne yapılırsa yapılınsın eşeğin kalitesinin yükselmeyeceği anlatılmıştır.

At ile eşeğin aynı kefeye koyulamayacağına, ikisinin denk olmadığına yönelik atasözleri ise şunlardır: Eski Anadolu Türkçesinde *İşek atan (atın) ne yoldaşı yoksul bayın ne kardeşi* (Vİ-AS, 1936, s. 60), Türkmen Türkçesinde *At cayına eşek bağlama* (KTAS, 2017, s. 42) “At yanına eşek bağlama”, Uygur Türkçesinde *At ornığa eşek bağlima* (UAD, 1992, s. 99) “At yerine eşek bağlama.”

Nicelik olarak farklılığın niteliğin önüne geçemeyeceği Kazak Türkçesinde *Awıl tolı esekten / Arıq ta bolsa, at jaqsı* (KTHA, 2020, s. 93) “At zayıf da olsa bir ağıl dolusu eşekten iyidir.”; Azeri Türkçesinde *İki eşşəkdən bir at yaxşıdır* (AzTAS, 2013, s. 512) “Bir at, iki eşekten iyidir.” atasözleriyle kanıtlanmıştır.

⁶ Yügrük “İyi koşan” (<https://sozluk.gov.tr/>).

⁷ Tulpar “1. (mit.) Kanatlı at. 2. Savaş atı, yürük at.” (KırTS, 1998, s. 759).

Atın yanında eşeğin lafının bile edilmeyeceği Türkmen Türkçesinde *At meydanında eşek aňñırmaz* (KTAS, 2017, s. 42) “At meydanında eşek anırmaz.” örneğinde açıkça görülür. Atın ancak yaşlanınca eşekle arkadaş olacağı da Türkmen Türkçesinde *At garrasa eşek bilen dostlaşar, adam garrasa düşek bilen* (KTAS, 2017, s. 42) “At yaşlansa eşekle arkadaş olur, adam yaşlansa döşekle arkadaş olur.”, Kazak Türkçesinde “*At qartaysa, esekke üyir / Jigit qartaysa, töseкке üyir.*” (KTHA, 2020, s. 82) “At yaşlansa eşeğe yakın / Yiğit yaşlansa yatağa yakın (olur).” atasözleriyle ortaya koyulmuştur.

Eşeğin değersizliği, mal varlığı olarak sayılamayacağı Kazak Türkçesinde *Jamandı janğa sanama / Esekti malğa sanama* (KTHA, 2020, s. 146) “Kötüyü candan sayma / Eşeği maldan sayma.”, *Esek barğa sanalsa da malğa sanalmaydı* (KTHA, 2020, s. 144) “Eşek var diye sayılsa da maldan sayılmaz.” atasözlerinde açıktır.

Bir türlü ilerlememe, gelişmeme, durağanlık, yerinde sayma durumunda da eşeğin kuyruğu örnek verilmiştir. Azerbaycan Türkçesi ve Türkiye Türkçesindeki *Eşşəyin quyruğu kimi, nə uzanır, nə kısalır* (AzTAS, 2013, s. 360), *Eşek kuyruğu gibi ne uzar ne kısalır* (TS) “Eşeğin kuyruğu gibi ne uzar ne kısalır. (Durumunda, çalışmasında hiçbir gelişme görülmeyen kimseler için kullanılan bir söz.)” atasözleriyle ifade edilmiştir. *Yine o eşek yine o semer* (Vİ-AS, 1936, s. 35) “Aynı eşek aynı semer.”, *Eşek eşekliğine galar* (KTAS, 2017, s. 124) “Eşek eşekliğini bırakmaz.” atasözleri de bu duruma başka bir örnektir.

Türkiye Türkçesindeki *Baş ol da eşek başı (soğan başı) ol* (TS) “En önemsiz işlerde bile baş olmak, buyruk altında bulunmaktan iyidir.” ve Türkmen Türkçesindeki *Atañ eşek bolsa da üstüne palan salma* (KTAS, 2017, s. 39) “Atan eşek de olsa üstüne semer vurdurma.”, *Eşek arka bolma* (KTAS, 2017, s. 124) “Eşek soyundan olma.” atasözleri de eşeğin değersizliğini gösteren en güzel örneklerdendir.

Dögülmek eşeğe yaraşur edepsizlik itme (Vİ-AS, 1936, s. 34) “Dayak eşeğe layıktır, edepsizlik yapma.”, *İşeginden çulu yiğ* (Vİ-AS, 1936, s. 64) “Eşeğin çulu eşekten değerli.”, *Éşigi beş teñge, toqumi on teñge* (UAD, 1992, s. 183) “Eşeği beş kuruşa, semeri on kuruşa.” atasözleri eşeğin çulu kadar bile değeri olmadığını ve dünyada dayağa en layık varlıklardan biri olarak görüldüğünü açıkça yansıtmaktadır.

Türkmen Türkçesi ve Kazak Türkçesinde *Atañ ayagına nal ursañ eşek hem ayagını göterer (galdırır)* (KTAS, 2017, s. 44), *Attı tağalasañ, esek ayağın köteredi* (KA, 2017, s. 552) “Atın ayağına nal vursan eşek de ayağını kaldırır.” atasözlerinde eşeğin önemli olma isteği görülmektedir.

Karay Türkçesindeki *Eşek te, yatıp torge, munaygan bola* (KKAS, 1995, s. 71; KKA, 2006, s. 106) “Eşeği tahta oturtursan ne yapacağımı bilemez, çaresiz

kalır.” atasözü başköşeye yani değerli bir konuma getirildiğinde ne yapacağını bilemeyen eşeğin bile kendini değerli görmediğini anlatması açısından önemlidir.

Her ne kadar *Kel ölünce sırma saçlı olur, kör olunca badem gözlü olur* şeklinde atasözü olsa da bu durum eşek için geçerli değildir. Nitekim Azerbaycan Türkçesindeki *Eşşək üçün yasin oxunmaz* (AzTAS, 2013, s. 357) “Eşek için Yasin okunmaz.” atasözü bunun kanıtıdır.

5. Hamallık / Yükçülük

Eşek, binek genellikle de yük hayvanıdır. Eşeğin bu özelliği atasözlerine yansımıştır. Karay Türkçesinde *Eşek yükü bilen yaraşır* (KKA, 2006, s. 106) “Eşek yüküyle süslenir.”, Türkiye Türkçesinde *Yük altında (yükli) eşek anırmaz* (TS) “Ağır bir iş altında bunalmış olan kişi bu durumdan kurtulmadan rahatlayamaz, keyifli bir duruma gelemez.”, Kazak Türkçesinde *Esektiñ jügi jeñil bolsa, tımş jüredi* (KTHA, 2020, s. 145) “Eşeğin yükü hafif olsa yavaş yürür.”, Özbek Türkçesi ve Uygur Türkçesinde *Eşakniñ yuki yengil bolsa yotağon böladi* (TAÖA, 1995, s. 80), *Eşekniñ yuki yeñil bolsa, yatğusi keler* (UAD, 1992, s. 183) “Eşeğin yükü hafif olursa yatmak ister.” atasözleri ile eşeğe yükün layık bulunduğu görülmekte, eşeğin yükü varken sesinin çıkmayacağı ve yükü hafif olursa performansının düşeceği söylenerek yine ona yükün yarattığı mesajı verilmektedir.

Karay, Yeni Uygur, Türkmen, Azerbaycan, Balkar ve Türkiye Türkçesinde; Eski Anadolu Türkçesindeki şu atasözlerinde eşeğin değersiz olduğu insanların ona sadece yük taşıma durumunda ihtiyaç duyacakları vurgulanmıştır: *Eşekni de toyga çakırlar, ye suv taşıma, ye otun* (KKAS, 1995, s. 38; KKA, 2006, s. 106), *Eşekni toyga su toşuş üçün çakiridu* (UAD, 1992, s. 183), *Eşegi toya odun çekmäge çağırarlar* (KTAS, 2017, s. 124) “Eşeği düğüne odun taşımaya çağırırlar.”; *Eşşəgi ya oduna istərlər, ya suya* (AzTAS, 2013, s. 354) “Eşeği ya oduna ya suya isterler.”, *Eşəki düğünə oqumuşlar: “Ya su yoqdur, ya odun yoq” demiş*. (AzTAS, 2013, s. 352), *Eşegi düğünə çağırmişler, “ya odun eksik ya su” demiş* (Balk, TDOAS, 2004, s. 252), *Eşegi düğünə çağırmişler, “ya su lazımdır ya odun” demiş* (TS); *Eşegi düğünə okumuşlar ya su eksükdür ya odun eksükdür* (Vİ-AS, 1936, s. 31) “Eşeği oduna çağırıyorlarsa ya su ya odun eksiktir.” Bu atasözlerinde eşeğin bir düğüne davet edilmeye değer olmadığı ancak bir düğüne davet edildiye muhakkak onun iş yapması için çağrılacağı anlatılmaktadır.

Eşeğin eti ve sütünden (helal olmadığı için) yararlanılamayacağı ancak gücünü kullanmak gerektiği de *Eşekni kıymı halal da, eti haram* (Krcy, TDOAS, 2004, s. 253), *İşektiñ kösö hélél, iti hérém* (Başk, TDOAS, 2004, s. 253), *Eşektiñ küşi alal da eti aram* (Nog, TDOAS, 2004, s. 253), *Esektiñ küşi adal, süti aram* (KTHA, 2020, s. 144), *Eşektiñ küçü adal, sütü aram* (Kırg, TDOAS, 2004, s. 253), *Eşakniñ kuçi halol, ğōōşi harom* (TAÖA, 1995, s. 80) “Eşeğin gücü helal, sütü / eti haram.”, *Eşekniñ küçi halal, özi haram* (UAD, 1992, s. 183) “Eşeğin

gücü helal, kendisi haram.” atasözleriyle farklı lehçelerde aynı Şekilde ifade edilmiştir. *EŞek eti dirile tatludur* (Vİ-AS, 1936, s. 50) “EŞek eti yenmez ancak ondan diriyken (canlıyken) yararlanılabileceği için eşek eti diriyken (canlıyken) tatlıdır.” atasözünde de eŐeŐin canlıyken gücünden yararlanılabileceği için etinin o zaman tatlı olduğu vurgulanmıştır.

Etinden sütünden yararlanılmayacağı için eŐeŐe en uygun görülen uygulama yapılır, yk yüklenir: *EŞŞak tapılanda yk vuran çox olar* (AzTAS, 2013, s. 357) “EŞek bulunduğunda yk vuran çok olur.”

Her ne kadar gücünden yararlanılsa da eŐeŐin yk taŐımakla değerinin artmayacağı Kazak Türkçesinde *Esekke jk artqanmen, tüye bolmas / Siyrdı jiye sawŐanmen, biye bolmas* (KTHA, 2020, s. 173) “EŐeŐe yk yükleyince deve olmaz / İneği sık sağınca, kısrak olmaz.” Şeklinde ifade edilmiştir.

Kazak Türkçesinde yer alan *AdamŐa Şabatın arıstannan / Jk tasıtın esek jaŐsı* (KTHA, 2020, s. 271) “İnsana saldıran aslandan, yük taŐıyan eşek iyi.” atasözünde zararsız bir hayvan olması nedeniyle eşek, aslandan üstün tutulmuŐ gibi görünse de bu atasözünde bile eşek, ancak insana zarar verebilecek bir hayvandan daha iyi kabul edilmiştir.

6. İŞe Yaramazlık / Tembellik

Yük ve binek hayvanı olmasına rağmen - özellikle atın olduğu zamanlarda - eşek faydasız, işe yaramaz bir hayvan olarak görülmüştür. Bu durum da atasözlerine sık sık yansımıştır. Eski Anadolu Türkçesindeki *Atın kazancı eşek için* (Vİ-AS, 1936, s. 34) ve Karay Türkçesindeki *At çalıŐır, eşek aŐar* (KKAS, 1995, s. 37; KKA, 2006, s. 97) “At çalıŐır, eşek yer.” atasözleri eŐeŐin tembelliğine dikkat çekmektedir.

EŐeŐin zorluğa katlanamadığı, üstesinden gelemeyeceği durumda tembelliğe yöneleceği Kazak Türkçesindeki *EsektiŐ jĞi awır bolsa, jatqısı keledi* (KTHA, 2020, s. 145) “EŐeŐin yükü ağır olsa yatmak ister.” atasözünde görülmektedir. Türkiye Türkçesindeki *EŐeŐe kaç gün yol gidersin demişler; onu bizlengi (nodul) bilir demiş* (Aksoy, 1988, s. 272) atasözü de - zorlamayla iş yapacağını gösterdiği için - eŐeŐin tembelliğini destekler niteliktedir.

Uygur Türkçesinde *ŐŐiĐim yatay deydu, men ktey deymen* (UAD, 1992, s. 183) “EŐeŐim yatayım der, ben gideyim derim.” atasözüyle eŐeŐin inatçılığı ve tembelliği nedeniyle sahibine yaŐattıĐı zorluk ortaya koyulmuştur.

Tembelliği ve işe yaramazlığı nedeniyle, yolculuğa eşek ile çıkıldığında insana külfet olacağı Karay Türkçesinde *EŞek bilen çıkma yolga, itdir (ittir) başına bela, katır bilen hela, at yurıyinin (yuruyinin) muradı* (KKAS, 1995, s. 36; KKA, 2006, s. 106) “EŞek ile yola çıkma, hele bir katırla asla, baŐımı belaya sokar; her binicinin muradı attır.”; Türkmen Türkçesinde *EŐeŐe mneniŐ ayağı dınmaz* (KTAS, 2017, s. 123) “EŐeŐe binenin ayağı dinlenmez.” sözleriyle anlatılmıştır.

7. Kabalık / Nezaketsizlik

Dış görünüşünden olsa gerek, *eşek* görgüsüz ve kaba bir hayvan olarak kabul edilmiştir. Atasözlerinde, hoş olmayan durumlara yol açtığına değinilir: *Eşeğe cilve yap demişler, çifte atmış* (TS) “Kaba ve ahmak kişinin hoşla gitsin diye söylediği sözler ve yaptığı işler, kaba ve incitici olur.”, *Eşeğe (katıra) cilve yap demişler, çifte (tekme) atmış* (Aksoy, 1988, s. 272), *Katıra “cilve yap” demişler, çifte atmış* (Yurtbaşı, 2003, s. 75).

8. Korkaklık

Cesaret, korkusuzluk birçok insan tarafından takdir edilmekte ve bu özelliklere sahip hayvanlara benzetilmek gurur verici olmaktadır. *Aslan gibi* tabiri hoşla giderken *koyun gibi, eşek gibi* tabirleri insanı rahatsız etmektedir. Çünkü *aslan* “gücü, korkusuzluğu, cesareti” anlatırken *eşek* ve *koyun* gibi hayvanlar “zayıflığı, korkaklığı” temsil etmektedir. Türkiye Türkçesindeki *Ölmüş koyun (eşek) kurttan korkmaz* (TS) atasözü “Her şeyini kaybetmiş olan kişinin korkusu olmaz.” anlamına gelmekte, *koyun* ve *eşek* bir tutulmakta, ancak öldükten sonra yani iş işten geçtikten sonra bu hayvanların korkaklığının ortadan kalkacağı ifade edilmektedir.

9. Küçüklük / Gücsüzlük

Deve büyüktür ama beşini bir eşek yeder (Yurtbaşı, 2003, s. 40) atasözü gibi cüssenin ve gücün çok önemli olmadığını anlatan örnekler olsa da dış görünüş, bir varlığın boyutu çoğu zaman ona verilen değerin ve gösterilen saygının artmasına neden olmuştur. *Eşek* de boyut olarak çok küçük olmasa da - aşağıdaki atasözlerinde de görüleceği gibi - kıymet görmemiş ve küçümsenmiştir. Bazen at ile karşılaştırılmış, bazen öksüz bir çocuğa benzetilmiştir.

Karay Türkçesindeki *Alçak eşekke minmek kolay* (KKAS, 1995, s. 37; KKA, 2006, s. 95) “Alçak eşeğe binmek kolay.” atasözü eşeğin çok önemsenmediğine, Türkiye Türkçesindeki *Atlar tepişir, arada eşekler ezilir* (TS) “Büyüklerin çatışmasından küçükler zarar görür.” atasözü eşeğin küçük görüldüğüne; Eski Anadolu Türkçesindeki *Alçak eşek tımarlamağa genez olur* (Vİ-AS, 1936, s. 62) “Alçak eşeği tımarlamak kolay olur.” sözü eşeğin boyunun kısalığına, bu nedenle ezildiğine; yine Eski Anadolu Türkçesi ve Türkiye Türkçesindeki *Alçak eşek binmiye kolay, öksüz çocuk döğmiye kolay* (Vİ-AS, 1936, s. 62), *Alçak eşek binmeye kolay, öksüz çocuk dövmeye kolay* (TS) “Nasıl ki boyu kısa olan eşeğe binmek kolaysa öksüz çocuğa kötü davranmak da onu koruyan kimse olmadığı için kolay olur.” atasözleri eşeğin zayıflığına vurgu yapmaktadır.

10. Nankörlük

Güçsüz bir hayvan olan eşeğin yeri geldiğinde çiftesini kullanabileceği, yani zayıf insanların da güçlendiğinde nankörlük yaparak insanlara diğer yüzlerini gösterebileceği *eşek* kelimesi üzerinden anlatılmıştır. Kazak Türkçesinde *Esek semirgen küni iyessin teber* (KTHA, 2020, s. 145) ve Türkmen Türkçesinde *Eşek semrese eyesini teper* (KTAS, 2017, s. 125) “Eşek semirdiği gün sahibini teper.” atasözlerinde eşeğin güç kazandığı an ilk olarak sahibine ihanet edeceği vurgulanır.

Karay Türkçesinde eşeğin hatır gönül bilmeyeceği *Eşek oğlu katır, ne gonul bilir ne hatır / İşi bitmen misafir bir kun da yatar, on kun da yatar* (KKAS, 1995, s. 65, 107) “Eşek oğlu katır, ne gönül bilir ne hatır / İşi bitmeyen misafir bir gün de yatar on gün de.” atasözüyle anlatılmıştır.

İnsanların yapılan bir iyiliği karşılıksız bırakmaması gerektiği, yapılan iyiliğe karşılık vermeyen varlığın *eşek gibi* olacağı Türkiye Türkçesinde *Yük altında eşek kalır* (TS) “Yük altında eşek kalır. İnsan olan, bir kimseden gördüğü iyiliğin altında kalmaz.” atasözüyle net bir şekilde ifade edilmiştir.

11. Sesi / Anırması

Birçok yönü beğenilmeyen eşeğin sesinin yani anırmasının da eşeğe değer katmayacağı Türkmen Türkçesi ve Uygur Türkçesindeki *Aññırmak yakımlı bolsa, eşekden gımmatlı haywan bolmaz* (KTAS, 2017, s. 31) “Anırmak güzel bir şey olsa eşekten kıymetli hayvan olmaz.”, *Eşek hañriğan cayğa barmañ* (UAD, 1992, s. 182) “Eşeğin anırdığı yere gitmeyin.” atasözleriyle ifade edilmiştir.

Eşek hañramasa, “hañi” demaslar (TAÖA, 1995, s. 80) “Eşek anırmasa anırmacı (eşek) demezler.” atasözünde eşeğin anırmasından duyulan rahatsızlık ifade edilse de eşeğin kendi sesinden rahatsız olmadığı *Eşeğin anırtısı kendine hoş gelir* (Yurtbaşı, 2003, s. 103) atasözünden belli olmaktadır.

12. Yetersizlik / Acizlik

Türkmen Türkçesi ve Özbek Türkçesinde total bir atın bile sağlıklı bir eşekten daha hızlı olduğunu anlatan *Atñ agsağı eşekden yüwrük* (KTAS, 2017, s. 44) “Atın aksağı eşekten hızlıdır.”, *Eşakniñ yugurigi – otniñ oqsoğı* (TAÖA, 1995, s. 80) “Eşeğin koşanı atın aksağıdır.” şeklinde atasözleri varken Türkiye Türkçesinde aksak bir eşekle yola çıkmak eksik aletle iş yapmaya benzetilmiştir: *Aksak eşekle yüksek dağa çıkılmaz* (TS) “Eksik aletle sağlıklı iş yapılmaz.”

İşek atan (atın) ne yoldaşı, yoksul bayın ne kardeşi (Vİ-AS, 1936, s. 60) “Eşek atın yoldaşı değildir, yoksul da zenginin.” atasözü at ve eşeğin karşılaştırıldığı ve eşeğin yetersizliğinin göz önüne serildiği bir atasözüdür.

Tewe silkinse eşekke yük çıkar (EETS, 1944, s. 27; DLT-ŞA, 2020, s. 194) “Deve silkinse eşeğe yük çıkar.” atasözünde deveyle karşılaştırılan eşeğin acizliği ifade edilmiştir.

Sonuç

Çalışmamız sonucunda hem tarihî hem de çağdaş Türk lehçelerinde eşekle ilgili atasözlerinin ya birebir aynı ya da birtakım fonetik farklılıklardan ibaret olduğu tespit edilmiştir.

Eşek çoğunlukla olumsuz nitelikleriyle atasözlerinde yer almıştır. *Eşek*, atasözlerinde çoğunlukla olumsuz durumları ifade etmek için kullanılsa bile az da olsa eşeğin olumlu nitelikleriyle bahsinin geçtiği atasözleri de vardır. *Adamğa şabatın aristannan / Jük tasıtın esek jaqsı* örneğinde eşek vahşi ve zararlı bir hayvan olan aslana kıyasla değerli görülmüş, *Deve büyüktür ama beşini bir eşek yeder* örneğinde deve boyut olarak eşekten büyük olsa akıl yönünden eksik görülmüştür. Bu şekilde cüsse ve güç karşısında uysal ve işe yarar bir hayvan olan eşek yeğ tutulmuştur.

Tarihî ve çağdaş lehçelerde olumsuz nitelikleri ifade etmek için “eşek”ten yararlanılmıştır. DLT’de, Eski Anadolu Türkçesinde ve çağdaş Türk lehçelerinde bu durum farklı değildir. Atasözleri hem anlam olarak hem de yapı olarak birbirine çok yakındır. Türkçenin ilk dönemleri ve günümüz Türk lehçelerinde aynı atasözlerinin devam etmesi Türkçenin lehçelerinin hâlâ birbirine yakın olduğunu ve birbirinden kopmadığını göstermektedir.

Hakem Değerlendirmesi: Kör hakemlik.

Yazarların Katkı Düzeyleri: Tek Yazar % 100.

Etik Komite Onayı: Yazar tarafından çalışmanın etik kurul iznine tabi olmadığı bildirilmiştir.

Finansal Destek: Yazar çalışma ile ilgili bir finansal destek alınmadığını bildirmiştir.

Çıkar Çatışması: Yazar çalışma ile ilgili potansiyel çıkar çatışması bulunmadığını bildirmiştir.

ETİK ve BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI

Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine riayet edildiğini yazar beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Ege Üniversitesi Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi’nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk makale yazarına aittir.

Kısaltmalar

Akt.	Aktaran
Ar.	Arapça
Balk	Balkar Türkçesi
Başk	Başkurt Türkçesi
bs.	Baskı, basım
C.	Cilt
Çev.	Çeviren
Haz.	Hazırlayan
Kırg	Kırgız Türkçesi

Kklp	Karakalpak Türkçesi
Krçy	Karaçay Türkçesi
mec.	Mecaz
mit.	Mitoloji
Nog	Nogay Türkçesi
s.	Sayfa
t.y.	Tarih yok

Eser Kısaltmaları

AltTS	Gürsoy Naskali, E., Duranlı, M. (1999)
Alt-TTAS	Küçükballı, F. N. (2023)
AzTAS	Yağubqızı, M. (2013)
DK	Gökyay, O. Ş. (1938)
DKA	Oy, A. (1957)
DLT	Ercilasun, A. B., Akkoyunlu, Z. (2014)
DLT-ŞA	Ercilasun, A.B. (2020)
EATS	Kanar, M. (2011)
EETS	Birtek, F. (1944)
HaksTS	Gürsoy Naskali, E., Butanayev, V., İsina, A., Şahin, E., Şahin, L. ve Koç, A. (2007)
KA	Gürsu, U. (2017)
KAD	Mardkowicz, A. (Ed.). (1935)
KazTS	Bayniyazov, A., Bayniyazova, J. (2009)
KırTS	Yudahin, K.K. (1998)
KKA	Altınkaynak, E. (2006)
KKAS	Polkanov, Y. A. (1995)
KK-TS	Aqtay, G., Jankowski, H. (2019)
KrçyTS	Tavkul, U. (2000)
KTA	Koçak, M. (2021)
KTAS	Geldiyev, G., Karayunusoğlu, Y. (2017)
KTHA	Zhumabekov, K. (2020)
KTİ	Öztürk, A. (2019)
KTSV	Kırbaş, G. (2021b)
KumTS	Pekacar, Ç. (2011)
OSTN	Radloff, W. (1960)
ÖzbTL	Yusuf, B. (1993)
ÖzbTS	Yaman, E., Mahmud, N. (1998)
ŞATEAS	Karasoy, Y., Aşçı, U. D. (2006)
TAÖA	Yoldaşev, İ., Gümüş, M. (1995)

TatTS	Ehmetyanov, R., Möhemmetdinov, R., Nurieva, F. ve Ganiev, F. (2014)
TDOAS	Çobanoğlu, Ö. (2004)
TelS	Ryumina-Sırkaşeva, L.T., Kuçigaşeva, N.A. (2000)
TKazS	İsmail, Z. (t.y.)
TrkmTS	Tekin, T., Ölmez, M., Ceylan, E., Ölmez, Z. ve Eker, S. (1995)
TS	(https://tdk.gov.tr). TDK Türkçe Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü
UAD	Öztopçu, K. (1992)
UygTS	Necip, E. N. (2013)
Vİ-AS	İzbudak, V. (1936)

KAYNAKÇA

- Aksoy, Ö. A. (1988). *Atasözleri ve deyimler sözlüğü, 1 Atasözleri sözlüğü*. İnkılâp.
- Altınkaynak, E. (2006). *Tozlu zaman perdesinde Kırım Karaylıları*. Türkistan ve Azerbaycan Araştırma Merkezi.
- Aqtay, G. ve Jankowski, H. (2019). *Kırım Karaycası-Türkçe sözlük* (T. Çulha, Çev.). Kesit.
- Aşçı, U. D. (2003a). W. Radloff'un 'Opit Slovarya Tyurkskih Nareçiy' adlı eseri ve eserde geçen Kırgız ve Kazak lehçelerine ait kelimelerin incelenmesi (Tez No. 123309) [Doktora tezi, Selçuk Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.
- Aşçı, U. D. (2003b). W. Radloff'un 'Opit Slovarya Tyurkskih Nareçiy' adlı eserinde geçen Kazak ve Kırgız lehçelerine ait sesler ile çağdaş Kazak ve Kırgız lehçelerindeki sesler. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 14, 299-360. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/258190>
- Baskakow, N. A., Szapszał, S. M., ve Zajączkowski, A. (1974). *Słownik karaimsko-rosyjsko-polski*. Russkiy Yazık.
- Bayniyazov, A., ve Bayniyazova, J. (2009). *Türkiye Türkçesi-Kazak Türkçesi sözlüğü* (K. Koç, Ed.). IQ Kültür Sanat.
- Birtek, F. (1944). *En eski Türk savlari*. Alâeddin Kırâl.
- Çobanoğlu, Ö. (2004). *Türk dünyası, ortak atasözleri sözlüğü*. AYK Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı.
- Ehmetyanov, R., Möhemmetdinov, R., Nurieva, F. ve Ganiev, F. (2014). *Türkçe-Tatarca sözlük* (M. Öner, Akt.). TDK.
- Ercilasun, A. B. ve Akkoyunlu, Z. (2014). *Kâşgarlı Mahmud Dîvânı Lugâti't-Türk*. TDK.
- Ercilasun, A. B. (2020). *Dîvânı Lugâti't-Türk'teki şüirler ve atasözleri*. Bilge Kültür-Sanat.
- Geldiyev, G. ve Karayunusoğlu, Y. (2017). *Karşılaştırmalı Türkmen atasözleri*. TDK.
- Gökyay, O. Ş. (1938). *Dede Korkut*. Arkadaş.
- Gültek, V. (2014). *Büyük Rusça-Türkçe sözlük*. Multilingual.
- Gürsoy Naskali, E., ve Duranlı, M. (1999). *Altayca-Türkçe sözlük*. TDK.

- Gürsoy Naskali, E., Butanayev, V., İsina, A., Şahin, E., Şahin, L. ve Koç, A. (2007). *Hakasça-Türkçe sözlük*. TDK.
- Gürsu, U. (2017). *Kazak atasözleri*. TDK.
- İsmail, Z. (t.y.). *Türkçe Kazakça sözlük*. Lazer Ofset.
- İzbudak, V. (1936). *Atalar sözi*. TDK.
- Kanar, M. (2011). *Eski Anadolu Türkçesi sözlüğü*. Say.
- Karasoy, Y. ve AŐcı, U. D. (Haz.). (2006). *Şecere ansiklopedik Türkmen etnik adları sözlüğü*. Tablet.
- Kırbaş, G. (2021a). *Karay Awazı Dergisi (1931-1938) temelinde Karay Türkçesinde deyimler (Transkripsiyonlu metin-çeviri-inceleme-sözlük)* (Tez No. 678579) [Doktora tezi, Selçuk Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.
- Kırbaş, G. (2021b). *W. Radloff'un Türk lehçeleri sözlüğü denemesi eserindeki Karaim (Karay) Türkçesi söz varlığı*. Palet.
- Koçak, M. (2021). *Karay Türkçesi ağızları tematik söz varlığı (Haliç-Lutsk, Kırım, Trakay)*. Atatürk Kültür Üniversitesi.
- Kowalski, T. (1996). *Karayim lehçesi sözlüğü* (K. Aytaç, Çev.). Engin.
- Kçkballı, F. N. (2023). *Altay Türkçesi ve Türkiye Türkçesi ağızlarının (Eski Türkçeyle karŐılaŐturalı) ortak kelimeler sözlüğü*. Palet.
- Mardkowicz, A. (Ed.). (1935). *Karay Awazı VIII*. Jagiellonska.
- Necip, E. N. (2013). *Yeni Uygur Türkçesi sözlüğü* (İ. Kurban, Çev.). TDK.
- Oy, A. (1957). Dede Korkut'ta atasözleri II. *Türk Dili*, VI(65), 267-272.
- gel, B. (1995). *Türk mitoloğisi II*. Türk Tarih Kurumu.
- ztopçu, K. (1992). *Uygur atasözleri ve deyimleri*. Doğu Türkistan Vakfı.
- Öztürk, A. (2019). *Karay Türkçesinde isim*. Fenomen.
- Pekacar, Ç. (2011). *Kumuk Türkçesi sözlüğü*. TDK.
- Polkanov, Y. A. (1995). *Kırımkaıların atalar sözi*. Baħıсарay.
- Radloff, W. (1960). *Versuch einess Wörterbuches der Turk-Dialekte (Opıt slovarya tyurkskih nareçiy)* (2. bs.). Mouton & Co.
- Ryumina-Sırkaşeva, L. T. ve KuçıŐaŐeva, N. A. (2000). *Teleüt ağzı sözlüğü* (Ő. H. Akalın ve C. Turgunbayev, Çev.). TDK.
- Tavkul, U. (2000). *Karaçay-Malkar Türkçesi sözlüğü*. TDK.
- Tekin, T., lmez, M., Ceylan, E., lmez, Z. ve Eker, S. (1995). *Türkmençe-Türkçe sözlük*. Simurg.
- stner, A. (1989). *Karahanlıca ve Eski Anadolu metinlerinde deyimler, atasözleri ve kısa hikyeler* (Tez No. 019637) [Yüksek Lisans tezi, Fırat Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.
- Yaman, E. ve Mahmud, N. (1998). *zbek Türkçesi-Türkiye Türkçesi ve Türkiye Türkçesi-zbek Türkçesi karŐılıklar kılavuzu*. TDK.
- Yaıubqızı, M. (2013). *Atalar szlri*. Nurlan.
- Yoldaşev, İ. ve Gümüş, M. (1995). *Türkçe açıklamalı zbek atasözleri*. Engin.
- Yudahin, K. K. (1998). *Kırgız sözlüğü (C. I.)* (A. Taymas, Çev.). Ankara Üniversitesi.

- Yurtbaşı, M. (2003). *Sınıflandırılmış Türk atasözleri*. Bilge.
- Yusuf, B. (1993). *Turkcha-O'zbekcha O'zbekcha-Turkcha lug'at*. O'zbekistan.
- Zhumabekov, K. (2020). *Türkiye Türkçesi ve Kazak Türkçesinde hayvan adı içeren atasözleri üzerine karşılaştırmalı bir çalışma*. Platanus.
- Türk Dil Kurumu. (2023). <https://tdk.gov.tr> (Son Erişim Tarihi: 12.10.2023)

EXTENDED SUMMARY

Many studies have been conducted on the dialects of the Turkic language, which are divided into historical and modern Turkic dialects, in terms of phonetics, morphologic and semantics. The vocabulary of Turkic dialects has also been mentioned and the vocabulary has been discussed with various methods.

When looking at both historical Turkic dialects and modern Turkic dialects, a rich vocabulary draws attention. Proverbs are also important because they reflect the vocabulary and the society that speaks that language. Since ignoring the vocabulary may result in partial understanding on the society and its languages, the elements that make up the vocabulary such as proverbs, idioms, formulaic expressions and riddle should be mentioned.

Studies on Turkic languages have been carried out simultaneously or diachronically. Diachronic studies are important in terms of showing the connection between dialects. The reason why we give examples from works belonging to the Old Turkic, Old Anatolian Turkish periods and modern Turkic dialects in this study is to show the connection of Turkic dialects to their roots.

In our study, proverbs in which *donkey* is mentioned with negative qualities in Turkic dialects are included. Among the historical dialects, while *Divanü Lügati't-Türk* is used for analyzing the Old Turkic period; *Dede Korkut*, *Velet İzbudak's Atalar Sözi* and *Oğuzname* were used for analyzing the Old Anatolian Turkish. As for modern Turkic dialects, the Northwest Group (Bashkir Turkish, Karai Turkish, Karachay-Balkar Turkish, Karakalpak Turkish, Kazakh Turkish, Kyrgyz Turkish, Kumuk Turkish, Nogai Turkish, Tatar Turkish), the Southwest Group (Azerbaijan Turkish, Turkmen Turkish, Turkish) and the Southeastern Group (New Uyghur Turkish, Uzbek Turkish) dialects were used. Proverbs are discussed under subheadings (in alphabetical order) according to the mentioned quality of the donkey. In this way, it is aimed to make inferences about the perspectives of donkeys in Turk communities and how the dialects differ from each other.

Proverbs in which the donkey is mentioned with its negative qualities are discussed under twelve (12) headings. These headings are as follows: *Foolishness / Stupidity*, *Ignorance*, *Sweetness of Life*, *Worthlessness / Insignificance*, *Porterage / Loading*, *Uselessness / Laziness*, *Rudeness / Discourtesy*, *Cowardice*, *Smallness / Weakness*, *Ingratitude*, *Loudness / Braying*, *Incompetence / Helplessness*.

The reason of including proverbs from the early periods of Turkish in this study is related to the aim of determining whether Turkic dialects are far from their roots or not. The fact that there are a considerable number of common proverbs that are the same or only with some phonetic differences in modern Turkic dialects in different groups proves that the connection between modern dialects has not been broken.

As a result of our study, four results were obtained. In both historical and modern Turkic dialects, proverbs about donkeys are either exactly the same or consist of some phonetic differences, the donkey is mostly mentioned with its negative qualities in the proverbs, even though the donkey is mostly used to express negative situations in proverbs, there are also a few proverbs in which the donkey is mentioned with its positive qualities. “*AdamĐa Şabatın arıstannan / Jk tasıtın esek jağısı*”, “*Deve büyüktür ama beşini bir eşek yeder*” expressions are examples of where the donkey is mentioned with its positive qualities. Finally in historical and contemporary dialects, it expresses negative qualities that “donkey” was used to do this. It has been seen that this situation is not different in Divanü Lügati’t-Türk, Old Anatolian Turkish and modern Turkic dialects. The fact that proverbs are very close to each other both in meaning and structure, and the fact that the same proverbs continue in the early periods of Turkish and in today’s Turkic dialects shows that the dialects of Turkic are still close to each other and have not separated from each other.